

Diskurser om ungdom og arbejdsliv

– fra velfærdsstat til konkurrencestat

Ida Juul

Artiklen ser på de skiftende forventninger, der siden mellemkrigstiden fra samfundets side er blevet formuleret omkring unge og deres fremtidige integration på arbejdsmarkedet. Den undersøger, hvad det var for diskurser og problematiseringer af unges uddannelsesvalg og fremtidige integration på arbejdsmarkedet, som blev marginaliserede i overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat samt hvilke, der blev sat i stedet. Analysen viser blandt andet, at uddannelse ikke længere primært tænkes som en individuel ret, men også som en individuel forpligtigelse til at bidrage til at styrke den nationale konkurrenceevne.

Nutidens politikere er stærkt optaget af unges erhvervs- og uddannelsesvalg, hvilket ikke mindst afspejles i den politiske målsætning om, at alle unge, dvs. 95 pct. af en ungdomsårgang, skal gennemføre en ungdomsuddannelse i 2015. Interessen for unges uddannelses- og erhvervsvalg er ikke ny. Det er imidlertid nyt, at unges uddannelsesvalg knyttes tæt til forestillinger om Danmarks fremtidige konkurrenceevne på det globale marked. Det er ligeledes nyt, at uddannelse ikke som tidligere betragtes som en ret, men i stigende grad også som en pligt for den enkelte unge. Artiklen påviser, hvordan den tætte kobling mellem uddannelse og konkurrenceevne har betydet en kraftig indsnævring i måden at anskue og problematisere unges overgang fra skole til arbejdsliv på. Artiklens intention er derfor at analysere og synliggøre de diskurser, som blev marginaliseret ved overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat samt at analysere de nye diskurser, som efter-

følgende opnåede hegemonisk status. Det er artiklens tese, at der sker et diskursivt brud omkring 1990, hvor uddannelses- og arbejdsmarkedspolitikken får en mere neo-liberal drejning, som i 2005 resulterer i Globaliseringsrådets tætte kobling mellem befolkningens uddannelsesniveau og nationens globale konkurrenceevne.

Teori og metode

Analysen baserer sig på en diskursiv læsning af policy-dokumenter, der tematiserer forskellige samfundsøkonomiske overgangspe-rioder. Det drejer sig om overgangen fra landbrugs- til industrisamfund i velfærdsstatens opbygningsfase (1930'erne til 1950'erne), om overgangen fra industrisamfund til service-samfund i velfærdsstatens konsolideringsfase (1960'erne til 1980'erne) og endelig om overgangen fra servicesamfund til vidensøkonomi i det, som Ove Kaj Pedersen (2011) kalder for konkurrencestaten (1990'erne til i dag).

Eftersom der er tale om en dokumentanalyse, siger artiklen ikke noget om, hvordan praksis har udviklet sig i de forskellige institutioner, der beskæftiger sig med at kvalificere unge til arbejdslivet. Hensigten har udelukkende været at vise, hvorledes diskurserne om unges uddannelses- og arbejdsliv har ændret sig i den ovennævnte periode.

Kriteriet for udvælgelsen af de dokumenter, der ligger til grund for analysen, har været, at de tematiserede overgangen fra én samfundstype til en anden, herunder ikke mindst de konsekvenser dette forventedes at have for de unges fremtidige integration på arbejdsmarkedet. Analysen centrerer sig derfor om følgende tre dokumentsamlinger: Ungdomskommissionens publikationer fra starten af 1950'erne, "U 90. Samlet uddannelsesplanlægning frem til 90'erne" fra 1978 og Globaliseringsrådets publikationer fra 2005-6. Da "U 91. Det nye mønster i dansk uddannelses- og forskningspolitik" fra 1990 er formuleret i direkte opposition til U 90, inddrages også denne publikation. Desuden rettes blikket også bagud til mellemkrigstiden og den debat om unges fremtidige erhvervsvalg, som kom til udtryk i Poul Bahnsens skrifter fra 1930'erne. Endelig inddrages "Indstillingen til Arbejds- og Socialministeriet angaaende etablering af en offentlig Erhvervsvejledning" fra 1946. Hensigten med dette tilbageblik er at illustrere, at mange af de tanker, som blev formuleret i Ungdomskommissionens publikationer, kan spores tilbage til mellemkrigstiden.

Læsningen af dokumenterne er diskursteoritisk inspireret. Analytisk trækker artiklen på Foucaults problematiseringsbegreb (Foucault 2009), som det er videreudviklet af Carol Bacchi (Bacchi 2009). Bacchi påpeger, at politikere snarere end at løse på forhånd fastlagte problemer, aktivt former disse gennem problematiseringer.

Måden et problem præsenteres på – i dette tilfælde ungdommens forhold til uddannelse og arbejdsliv – afspejler grundlæggende antagelser om unge, om deres uddannelses- og arbejdsliv osv. som sjældent formuleres eksplicit. Disse problematiseringer sætter sig igennem i lovgivning, rapporter mv. og styrer såvel politikernes som befolkningens opfattelser af det "gode" ungdoms- og arbejdsliv. I denne artikel er det udelukkende det første, nemlig problematiseringerne og programerklæringerne, der analyseres og ikke de effekter, dette havde på fx de unges og deres forældres orienteringsmønstre. Da analysen tager udgangspunkt i konsensuspapirer, dvs. dokumenter hvor de forskellige interesser på forhånd er blevet forhandlet og interessekonflikter harmoniseret, er det ikke de diskursive kampe, men derimod brud og kontinuitet i de dominerende diskurser set i historisk perspektiv, som gøres til genstand for analyse.

Ved læsningen og analysen af dokumenterne er der fokuseret på følgende problematiseringer, uafhængigt af om de gør sig bemærket ved deres tilstedeværelse eller deres fravær:

- Hvilke overgange fra uddannelse til arbejdsliv blev italesat som henholdsvis ideelle og mindre ideelle?
- Hvordan blev forholdet mellem arbejdslivet og det øvrige (ungdoms)liv italesat?
- Hvem blev ansvarliggjort i forhold til at sikre en vellykket integrationen på arbejdsmarkedet?

Baggrunden for udvælgelsen af ovenstående perspektiver er en antagelse om, at måden hvorpå overgangen fra uddannelse til arbejdsliv problematiseres i forskellige historiske perioder afspejler specifikke syn på lønarbejdet, som igen har betydning for, hvor ansvaret placeres for at denne overgang lever op til de politiske målsætninger.

Begrebet ungdom

Såvel den internationale som den nationale ungdomsforskning anskuer typisk ungdom som en overgangsfasen. Ungdom anskues enten som en udfordring eller som en ressource, afhængig af om idealet er ungdommens gnidningsfri integration i samfundet, eller om unge anskues som værende i besiddelse af et for samfundets videre udvikling nødvendigt kritisk potentiale.

Inden for udviklingspsykologien er fokus som regel på de udfordringer af identitetsmæssig art, som møder de unge i puberteten og på de unges svar herpå (Mørch 2010, 23). Ungdomsfasen beskrives typisk som værende styret af ubevidste snarere end bevidste motiver og ungdommen som en fase, hvor individet svinger mellem narcissisme og altruisme og mellem rationalitet og emotion (Jones 2009, 33).

Det sociologiske perspektiv undersøger til gengæld, hvorledes unge skabes og udvikles i en samfundsmæssig og social kontekst og diskurs. Ungdom anskues som en særlig fase, hvor den unge løsriver sig fra familien og i stedet orienterer sig mod egne aldersgrupper og skaber særegne ungdomskulturer. Colemann (1961) argumenterer således for, at 1960'ernes uddannelseseksplosion betød en afgrænsning af ungdommen fra voksenverdenen, hvilket skabte betingelserne for udviklingen af særlige ungdomskulturer (adolescent society).

Giddens (1996), Ziehe & Stubenrauch (1983), Beck (1997) mfl. beskæftiger sig specifikt med ungdommen i moderniteten som en fase præget af spændinger mellem på den ene side løftet om frigørelse og kravet om individets stadige refleksive konstruktion og rekonstruktion af sin individuelle biografi på den ene side og på den anden side de strukturelle barrierer, som virker begrænsende på valgmulighederne. Hvor ovennævnte lægger vægten på de betingelser og de krav ungdommen

som sådan underlægges, argumenterer den Gramsci-inspirerede Birmingham-skole for nødvendigheden af at anskue ungdom i et klasse- køns-, og etnicitetsperspektiv (Willis 1977; McRobbies 1978). Et alternativt perspektiv anlægges af Mannheim, der ligesom Colemann understreger det generationsspecifikke. Dog er Mannheim ligesom Birmingham-skolen i højere grad optaget af, hvad der adskiller ungdommen indbyrdes end af, hvad der forener den. Det afgørende skel for ham er de forskellige omstændigheder, som unge inden for samme aldersgruppe og samme historiske perioder har levet under og de erfaringer, de har draget heraf. Mannheim adskiller således ikke blot generationer historisk og aldersmæssigt, men også geografisk og kulturelt (Mannheim 1952/1927).

Selvom forskningen om ungdom ofte vil forholde sig kritisk til ungdomspolitikken, står de to ikke desto mindre i et gensidigt forhold til hinanden, i og med at forskningen lader sig inspirere af de problemer, som politisk trænger sig på, mens politikken omvendt gør brug af forskningen både som inspiration til og som legitimering af diverse politiske tiltag. I denne artikel er det imidlertid ikke de unge, men eksperternes og politikernes forestillinger om ungdommen og mulighederne for at intervenere i ungdomslivet og dermed forme voksen- og arbejdslivet, som gøres til genstand for analyse. I de dokumenter, som denne artikel bygger på, refereres der sjældent direkte til ungdomsforskningen, men ikke desto mindre kan elementer af denne anes i den problemdiagnostisering og de forslag, som fremsættes. Således var 1930'ernes diskussion om unges uddannelsesvalg stærkt influeret af udviklingspsykologiens opfattelse af ungdommen som en fase præget af de unges søgen efter en selvstændig identitet, mens U 90 fra 1978 primært fokuserede på den rolle, statslige institutioner var udset

til at spille i de unges socialiseringsproces. Med 1990'ernes neo-liberale perspektiv på unges overgang fra uddannelse til arbejde, underordnes såvel den psykologisk orienterede som den sociologisk orienterede ungdomsforskning under en overordnet økonomisk diskurs. Dette afspejles i den terminologi, som herefter vinder indpas i uddannelsesretorikken, hvor der tales om frit valg, kvalitetssikring gennem konkurrence osv.

Velfærdsstatens spæde start – fra landbrugs- til industrisamfund

I dag er vi vant til at anskue ungdom som en fase i tilværelsen, som strækker sig over en mere eller mindre præcist afgrænset tidsperiode. Men ligesom barndommen er ungdommen en social konstruktion. Den er blevet konstrueret forskelligt til forskellige tider, og dens indhold og længde har været afhængig af bl.a. klasse og køn.

I det førindustrielle samfund var det i lige så høj grad status som alder, der afgrænsede ungdommen fra de voksne. Barndommen som begreb var bundet op omkring ideen om afhængighed, og det var netop graden af uafhængighed, som adskilte barndommen fra ungdommen og ungdommen fra voksenlivet. Overgangen fra ung til voksen dækkede i det førindustrielle samfund over en lang overgangsperiode, som typisk blev indledt med, at den unge blev sendt ud at tjene, og som blev afsluttet ved indgåelse af ægteskab (Gillis 1979). Der var ingen tvungen skolegang, som kunne udsætte tidspunktet, hvor den unge forlod hjemmet for at blive optaget i en fremmed husholdning. Til gengæld var det almindeligt, at den unge fra omkring 14-årsalderen levede i en form for semi-afhængighed enten som tyende eller som lærling, der indgik i husholdningen (Gillis 1979; Andersen & Vammen 1991).

Samtidig med at de unge befandt sig i en

selvstændiggørelsesproces, blev de konstant mindet om deres underordnede status, idet de hverken økonomisk, socialt eller juridisk havde samme rettigheder, som den husbond i hvis husholdning, de indgik. Eksempelvis var det først med medhjælperloven fra 1921, at principalens ret til at prygle tyende og lærlinge blev afskaffet.

Den erhvervsmæssige mobilitet var i det førindustrielle samfund begrænset og erhvervsvalget dermed mindre problematisk, end det er i dag, hvor de potentielle valgmuligheder tilsyneladende er uendelige (Ziehe & Stubenrauch 1983; Beck 1997; Giddens 1996).

Industrialiseringen i slutningen af det 19. århundrede betød, at en skarpere klassemæssig differentiering trådte i stedet for almuekulturens mere kollektivt orienterede livsstil. For borgerskabets børn blev ungdommen i stigende grad ensbetydende med uddannelsestid, hvilket indebar en udsættelse af tidspunktet, hvor den unge stod på egne ben. For arbejderklasseungdommen forholdt det sig anderledes, idet deres forældre fortsat var afhængige af børnenes og de unges bidrag til familien. De nye forestillinger om ungdommen var således primært et middelklassefænomen, men efterhånden spredtes middelklassens normer sig til især den bedre stillede del af arbejderklassen. Arbejderklassen havde fået bedre økonomi og større overskud som følge af den almindelige velstandsstigning i samfundet kombineret med demografiske forhold, som betød, at de børnerige familier blev erstattet med to-børnsfamilier. Trods dette vedblev de forventninger, som den unge selv og omgivelserne nærrede til ungdomslivet at være præget af den unges klasses tilhørsforhold. Denne erkendelse var på ingen måde skjult for datidens opinionsdannere. Således skriver Poul Bahnsen, der mere end nogen anden lagde grunden til den offentlige erhvervsvejledning herhjemme, i 1939:

Den pubertetsperiode, som anses for saa karakteristisk for de 14 -16 aarige, findes nok, men den afspejler sig i sin typiske form fortrinsvis i de bedrestillede betingelser. En del af børnene har ikke raad til den d.v.s. de savner de økonomiske og materielle betingelser, den frihed og fritid, som er nødvendig, for at modningen faar sin typiske karakter. Hos de dårligere stillede ser vi derfor, hvad man har kaldt en "forkortet pubertet". Som følge af for lidt frihed og fritid, overtagelse af rent praktiske opgaver og byrder (budpladser, hjælp i hjemmet) får tilbøjeligheder og interesser simpelthen ikke lov til at udvikle sig (...) det indsnævrer horisonten, det lammer ønskerne, det hindrer, at erhvervsvalget bestemmes "indefra" af individuelle evner og motiver, det forfladiger og tilfældiggør beslutningen. Det sparer de unge usikkerheden, men det snyder dem for en vigtig del af deres udvikling: den, der muliggør personlighed i valget. (Bahnsen 1939; 104)

Puberteten fremstilles her som et privilegium – et slags frirum mellem børne- og voksenliv, hvor den unge har mulighed for at udvikle sin personlighed, hvilket fremstilles som forudsætningen for at kunne træffe det rette uddannelses- og erhvervsvalg. Alle har, ifølge Bahnsen, behov for sådant et rum, men det er desværre forbeholdt de bedrestillede unge. Konsekvensen for mange er derfor, at valget træffes tilfældigt og ikke på baggrund af motivation og anlæg. Det er bemærkelsesværdigt, at mens de unges muligheder for at blive afklarede omkring anlæg og interesser og for at realisere disse iboende og personlige karakteristika knyttes til klassetilhørsforhold, betragtes selve disse personlige karakteristika som værende uafhængige af klasse, køn mv.

I en af Bahnsens tidligere bøger, som har titlen "Din fremtid – en livsstilling! Valg af livsstilling gennem selvstudium" fra 1931, argumenteres der for nødvendigheden af

at den unge planlægger sin fremtid og dermed undgår, at arbejdslivet bliver præget af en vilkårlighed, som betyder, at den enkelte unge må tage til takke med det, der byder sig og det, som ligger i forlængelse af opvækstmiljøet (Bahnsen 1931, 28). I stedet bør den unge opmuntres til at foretage et rationelt valg, hvilket kræver et indgående kendskab til to ting, nemlig de erhvervmæssige udsigter på den ene side og de færdigheder, anlæg og interesser, som vedkommende er udrustet med på den anden side (Bahnsen 1931, 26). Som det vil fremgå senere, ligger disse forestillinger på linje med dem, som kom til udtryk i Ungdomskommissionens arbejder fra 1950'erne.

I "Indstilling til Arbejds- og Socialministeriet angående etablering af en offentlig erhvervsvejledning" fra 1946 (Arbejds- og Socialministeriet 1946), som bl.a. Bahnsen bidrog til, påpeges det problematiske i, at erhvervsvalget for flertallets vedkommende allerede træffes i 14-års alderen og ofte i 11-årsalderen, nemlig i forbindelse med eventuel fortsættelse i eksamensmellemkolen (Arbejds- og Socialministeriet 1946, 85). Dette tidlige valg opfattes som uheldigt, idet de unges erhvervs- og uddannelsesvalg har afgørende betydning for, hvordan voksenlivet vil forme sig for den enkelte:

Ved dette valg afgøres det ikke alene, hvilket fag de skal beskæftige sig med i fremtiden, men også hvilke slags menneske, de skal dele interesse med, hvorledes deres økonomi i det store og hele vil komme til at stille sig, om deres liv vil blive afvekslende eller ensformigt, indendørs eller udendørs m.v. Valget som får betydning for deres familieliv, sociale stilling, fritid, arbejdsglæde og meget mere, vil med andre ord blive afgørende for, hvorledes det enkelte individs liv kommer til at forme sig. (Indstilling til Arbejds- og Socialministeriet 1946, 8)

Problemet var imidlertid, at dette vigtige valg primært var overladt til:

(...) de unge selv, deres forældre eller deres bekendte, uden at der fra samfundets side drages omsorg for, at det fornødne saglige oplysnings- og vejledningsmateriale er til stede. (...) Ofte træffes erhvervsvalget alene under hensyn til den unges tilfældige og øjeblikkestemte lyst til et eller andet fag, uden at det har stået pågældende klart, at hans evner til at klare vedkommende fag ikke svarer til hans lyst. Eller den unge drives i sit valg af erhverv af en overbevisning om, at visse fag er "fåne" andre ikke, at visse fag er typiske mandsfag, andre kvindefag, m.v. I andre tilfælde foretages valget af den unges forældre ud fra rene traditionshensyn. (Indstilling til Arbejds- og Socialministeriet 1946, 8-9)

Selvom det i indstillingen erkendtes, at det trods alt gik godt for mange, blev der ikke desto mindre argumenteret for indførelsen af "samfundsmæssige foranstaltninger", som kunne støtte de unge og deres familie i erhvervsvalget:

Thi hvis blot en af hundrede kommer på en forkert hylde på grund af et forkert erhvervsvalg, bliver det såvel ud fra individernes som fra samfundets synspunkt i alt mange for meget. (Indstilling til Arbejds- og Socialministeriet 1946, 9)

Ovenstående viser, at der i mellemkrigstiden var opstået en ny måde at problematisere ungdom på. Fremfor som tidligere at opfatte ungdommen som en fase præget af en flydende overgang fra afhængighed til selvstændighed, blev det ideelle ungdomsliv opfattet som en parentes, hvor mulighederne var mange, men dog begrænset af individuelle evner og eksisterende beskæftigelsesmuligheder. Idealet var, at alle unge fik tid

og rum til at træffe rationelle valg, således at opvækstmiljøet ikke kom til at spille en afgørende rolle for uddannelses- og erhvervsvalget. Problemet var imidlertid, at nogle unge blev tvunget ud på arbejdsmarkedet i for tidlig en alder med den konsekvens, at erhvervsvalget blev tilfældigt, dvs. kom til at ligge i forlængelse af opvækstmiljøet. Løsningen var eksperthjælp som kunne bistå de unge med at træffe rationelle og velovervejede uddannelses- og erhvervsvalg.

Forestillingen om, at det via statslige tiltag var muligt at præge de unges holdninger og adfærd, er karakteristisk for den form for "social ingeniørkunst", som kom til at præge visionen bag opbygningen af efterkrigstidens velfærdssamfund. Ungdommen blev udpeget som bærer af de nye holdninger og adfærdsmønstre, som omstillingen fra landsbrugssamfund til industrisamfund fordrerede. Hvor forældrenes holdninger blev anset for at pege bagud mod et samfund, som var ved at forsvinde, var det ungdoms- og uddannelsespolitikken opgave at sikre, at ungdommen og dermed den kommende voksengeneration var i besiddelse af de holdninger og adfærdsmønstre, som pegede frem mod industri- og velfærdssamfundet. Dette kom ikke mindst til udtryk i Ungdomskommissionens betænkninger fra starten af 1950'erne.

Ungdomskommissionen

Ungdomskommissionen blev nedsat i 1945 på baggrund af pres fra ungdommens egne organisationer, repræsenteret ved Dansk Ungdoms Fællesråd (Sode-Madsen 2003). Den barslede i perioden 1946-52 med i alt 14 betænkninger (Ungdomskommissionen 1951), som kortlagde ungdommen ud fra en række så forskellige perspektiver som boligbehov, fritidsvaner, uddannelses- og arbejdsmarkedsforhold osv.

I Ungdomskommissionens betænkning-

ger beskrives ungdommen som en særlig psykiske fase præget af ambivalens:

Dels er de unge præget af deres mod på livet, deres tro på at kunne klare sig. Dels er de usikre og fra tid til anden besjælet af mindreværdsfølelser (...) De unge er præget af forventning om, hvad den "livets vej", som de nu går ud på, vil bringe af spændende oplevelser og besjærede hindringer, af velstand, indflydelse og lykke. De unge ser frem mod en ny tilværelse og nærer et lyst håb om, at det skal lykkes at overvinde de vanskeligheder, som den byder på. (Ungdomskommissionen 1952b, 15)

I betænkningen med titlen "Den afvigende ungdom" blev det understreget, at tilpasningsvanskelighederne typisk begyndte i overgangsperioden fra hjemmets og skolens mere beskyttende miljø til erhvervs livet (Ungdomskommissionen 1952c, 22). Løsrivelsen fra hjemmet blev altså set som en farefyldt vej, som først afsluttedes, når den unge var blevet velintegreret på arbejdsmarkedet. I betænkningen defineres social tilpasningsvanskelighed som:

... de tilfælde, hvor tilpasningen til "den sociale orden" eller de af den anerkendte grupper (familie, skole, erhvervs livet etc.) ikke blot medfører visse gnidninger, men i større eller mindre udstrækning mislykkes. Tegn på, at tilpasningen ikke er lykkedes, finder vi i brud på den sociale ordens skrevne og uskrevne love, f.eks. "uopdragelighed", løben hjemmefra, vagabondering, skulkeri fra skolen, erhvervs mæssig ustabilitet, længere tids arbejdsløshed under i øvrigt gode beskæftigelsesforhold (subsistensløshed), betleri, visse former for usædelighed, stadige disciplinære vanskeligheder under militærtjenesten, visse former for alkoholmisbrug og de fleste former for kriminalitet. (Ungdomskommissionen 1952c, 21)

Som det fremgår, blev den vellykkede integra-

tion på arbejdsmarkedet opfattet som en vigtig markør for samfundsmæssig tilpasning.

I følge den ungdomsenquete (Ungdomskommissionen 1952c), som Ungdomskommissionen havde ladet udarbejde, gjaldt det for godt halvdelen af de unges uddannelses- og erhvervsvalg, at disse rummede en risiko for, at den enkelte ikke fik udnyttet sine evner rigtigt eller værre, opnåede en plads, som vedkommende hverken fysisk eller psykisk var i stand til at udfylde. Konsekvensen på længere sigt var ifølge kommissionen, at den enkelte unge ikke opnåede fuld tilfredsstillelse i sit arbejdsliv (Ungdomskommissionen 1952a, 18-19).

Løsningen var en styrket vejledningsindsats. Som følge heraf blev faget erhvervsorientering introduceret i skolens afgangsklasser som et af mange udtryk for, at efterkrigstidens velfærdsstat i stigende grad påtog sig at gribe ind og påvirke de unges forestillinger om "det gode arbejdsliv".

Indførelsen af en offentlig erhvervsvejledning skulle, hed det sig, "forebygge de unges vrangforestillinger" og hjælpe dem med at vælge et erhverv, som var realistisk, dvs., at valget både skulle modsvare kravene på arbejdsmarkedet og afspejle den enkeltes evner (Ungdomskommissionen 1950). De unges uddannelses- og erhvervsvalg blev anset for alt for betydningsfuldt til at overlade til den enkelte unge selv og vedkommendes forældre. Når valget af fremtid ikke længere blev anset for at være en privat sag men et spørgsmål, som krævede statslig intervention, var forklaringen, at opbruddet i samfundsstrukturerne havde gjort forældregenerationens erfaringer utidssvarende og dermed ubrugelige som ledetråde for de unge (Ungdomskommissionen 1950).

Med industrisamfundets adskillelse af arbejdstid og fritid, nedsættelsen af arbejdstiden samt indholdstømningen af arbejdet blev de unges fritidsforbrug et anliggende for statslig regulering og styring:

Særligt vigtigt er det for mange, at de i fritiden kan opleve den skaberglæde, som måske ikke forekommer i det ofte mekaniske og ensformige arbejde (...). (Ungdomskommissionen 1952b, 53-54)

Selvom titlen på den bekendtgørelse, hvor ovennævnte citat er hentet fra, er "Ungdommen og Arbejdslivet", er det karakteristisk, at der bruges forholdsvis meget plads på at diskutere de unges fritidsforbrug og forbrug i det hele taget. Kommissionen udtrykker bekymring over den indholdstømning af arbejdet, som opfattes som en uundgåelig følgevirkning af industrialiseringsprocessen. Set i dette perspektiv opfattes fritiden som det:

... som gør tilværelsen mere omfattende for den enkelte og udfylder de savn, som det ofte mekaniske og ensformige arbejde skaber. (Ungdomskommissionen 1952b, 230)

Kommissionen var endvidere bekymret over de mulige negative virkninger, som masseforbrugets udbredelse kunne have på en købedygtig ungdom, hvis forbrugsmuligheder stod i skærende kontrast til tidligere tiders ungdomsgenerationer. Årsagen til bekymringen var, at de unges kulturvaner angiveligt ikke var højnet i takt med de stigende indkomster med det resultat, at mange unge brugte en ret betydelig del af deres indkomster på tilfredsstillelse af umiddelbare behov. Også på dette område slog klasseforskellene igennem, men med omvendt fortegn, idet den ufaglærte arbejderungdom var relativt godt lønnet i forhold til de af deres jævnaldrende, der var under fortsat uddannelse (Ungdomskommissionen 1952b, 45).

Som det er fremgået, var Ungdomskommissionen stærkt optaget af lødigheden af de unges fritidsinteresser. Den udtrykte endvidere bekymring over de stereotyper

og "forkerte idealer" som eksempelvis biografilmene formidlede. Som eksempel herpå nævntes idealer som "mandlig styrke" og "smartness" i påklædning og optræden (Ungdomskommissionen 1952b, 162).

Ligesom det var tilfældet med puberteten, var det opfattelsen at evnen til at udnytte fritiden på en hensigtsmæssig måde var ulige fordelt. Og ligesom uddannelses- og erhvervsvalget blev de unges fritidsforbrug anset for at være for vigtig en sag til at overlade til de unges eget initiativ. Kommissionen anbefalede derfor, at der fra skolens side blev arbejdet målbevidst på ungdommens økonomiske opdragelse (Ungdomskommissionen 1952a, 24-25):

Almindelig undervisning i budgetlægning og en kraftig propaganda for formålsbestemt opsparing i videste forstand vil være et vigtigt led heri. Man bør her føre en kampagne for, at de unge i stedet for at bruge deres indkomster til tilfredsstillelse af rent øjeblikkelige behov enten køber varigere forbrugsgoder, såsom møbler, bøger o.l., eller sparer til rejser, videreuddannelse, bosætning eller etablering. (Ungdomskommissionen 1952a, 25)

De unge skulle med andre ord opdrages til at være fremtidsorienterede, ikke blot når det gjaldt sikringen af "den rette livsstilling", men også i forhold til fritids- og forbrugsvalg. Kortsigtet behovstilfredsstillelse skulle erstattes af indkøb af varige forbrugsgoder og investeringer i fremtiden. Uddannelsessystemet blev udset til at indtage en fremtrædende rolle som formidler af de rette færdigheder, normer og smag.

Det er bemærkelsesværdigt, at mens kommissionen forbeholdt sig ret til at vide, hvad der var bedst for de unge, opfordrede den samtidig til et opgør med forældregenerationens normer. Det rationelle og oplyste valg, som kommissionens eksperter var fortalere for, skulle erstatte forældrenes tradi-

tionsbestemte påvirkning af børn og unge. Det er ligeledes karakteristisk, at kommissionens idealer fremstilles som saglige og neutrale, skønt de tydeligt afspejler den uddannede middelklasses værdier og smag. Tilsvarende udtrykte såvel kommissionens problematiseringer som dens løsningsforslag en slet skjult angst for arbejderklassens kulturelle normer og værdier.

Velfærd, velstand og de fire liv

Det Centrale uddannelsesråds (CUR) rapport "U 90. Samlet uddannelsesplanlægning frem til 90'erne" fra 1978 indvarslede et samfund, som ifølge rapporten ville blive uddannelsesbaseret i hidtil uset omfang (Undervisningsministeriet 1978, 83) samtidig med, at mobiliteten i samfundet ville vokse og i højere grad blive afhængig af den enkeltes vej gennem uddannelsessystemet (Undervisningsministeriet 1978, 86). U 90 repræsenterer således en vision om det virkeliggjorte meritokrati.

CUR var blevet nedsat i maj 1975 på foranledning af Undervisningsminister Ritt Bjerregaard (S) med henblik på at få et overblik over hvilke reformer, der ville blive brug for i 80'erne og 90'erne på uddannelsesområdet. Sigtet var dog bredere end det rent uddannelsespolitiske, for som CUR udtalte:

I erkendelse af de stærke bindinger mellem uddannelsessystemet og samfundet har vi følt, at vi ikke kunne drøfte de uddannelsespolitiske perspektiver frem til 90'erne uden at prøve på at gøre os forestillinger om, hvilke grundlæggende forskydninger, der måtte forventes i samfundet. (Undervisningsministeriet 1978, 5)

I samme ånd understregede U 90, at de forudgående års øgede uddannelsesudgifter afspejlede en tro på, at offentlige uddannelsesinvesteringer ikke blot var til gavn for

den enkelte uddannelsessøgende, men først og fremmest skulle ses som en samfundsinvestering, som bidrog til at skabe økonomisk vækst. Desuden blev det understreget, at Danmark i modsætning til udlandet ikke delte opfattelsen af, at den fremtidige økonomiske vækst primært afhang af investeringer i de naturvidenskabelige og tekniske uddannelser. Derfor skulle også humanistiske og samfundsvidenskabelige uddannelser prioriteres højt (Undervisningsministeriet 1978, 16).

Rapporten problematiserede endvidere den stærke indflydelse, som erhvervslivet øvede på uddannelserne. Risikoen var, at arbejdslivet blev prioriteret højere i uddannelsesplanlægningen end de øvrige tre liv, som bestod af familie-, fritids- og samfundslivet. Det måtte derfor være en offentlig opgave at sikre en passende balance mellem hensynet til erhvervslivet og de øvrige liv (Undervisningsministeriet 1978, 62):

Erhvervene har da også altid interesseret sig for, hvad der skete i folkeskolen og med god grund. Ikke blot er de unges læse-, skrive- og regnefærdighed såvel som deres kendskab til engelsk m.v. af stor interesse for de ansættende virksomheder, men også meget andet af det, de unge tilegner sig i folkeskolen, f.eks. flid og ordenssans, er af betydning i arbejdslivet. Det, som man efter vor opfattelse snarere kunne spørge om, er om ikke hensynet til arbejdslivet har haft for stor dominans i forholdet til de andre liv. (...) At kvalificere er for mange blevet ensbetydende med at give faglige kvalifikationer. Det gælder ikke blot folkeskolen, men også de efterfølgende uddannelser f.eks. til håndværker og til akademiske professioner. Men dette kan kun være en side af kvalificeringen. Det endelige formål er naturligvis, at man udvikles til at klare sig i livet. (Undervisningsministeriet 1978, 104)

Udover hensynet til de tre øvrige liv var er-

hvervslivets indflydelse også problematisk pga. dets tendens til at fokusere på kortsigtede og snævert erhvervsrettede kvalifikationer til trods for, at også erhvervslivet havde en interesse i, at den fremtidige arbejdsstyrke blev udrustet med bredere og almene kvalifikationer, som det at kunne samarbejde med andre, at kunne gøre sig forståelig overfor andre, tage ansvar for egne beslutninger mv. (Undervisningsministeriet 1978, 106-107):

Vi må bygge på et langt bredere kvalifikationsbegreb, end det ofte anvendte, hvor det afgørende er, om kasseapparatet klinger. I alle overvejelser over, hvad der skal læres i de forskellige fag, og hvilke færdigheder der skal erhverves, er det derfor nødvendigt at stille spørgsmålene: Hvor i livet får dette betydning? Hvad er det for en slags situationer, hvor man kan få brug for at vide eller kunne det? Det er tillige nødvendigt at spørge, om de unge også bliver sat i stand til at læse videre selv og i det hele taget udvikle sig gennem hele tilværelsen. (Undervisningsministeriet 1978, 106)

I lighed med Ungdomskommissionen var U 90 optaget af relationen mellem ungdommen og forældregenerationen. Rapporten påpegede, at kløfterne mellem generationerne var blevet øget som følge af det stigende uddannelsesniveau (Undervisningsministeriet 1978, 78). Hvor Ungdomskommissionens skrifter indeholdt en skjult opfordring til opgør med forældregenerationens normer som led i tilpasningen til industrisamfundets normer, var det autoritetsopgør, som U 90 indvarsler af en mere omfattende, radikal og eksplicit karakter. U 90 argumenterede for at tidligere tiders respekt og lydighed overfor myndighederne, som noget positivt var blevet erstattet af værdier som demokrati, medindflydelse, lighed og fri adgang til kritik. Som kon-

sekvens heraf var den klassiske konflikt mellem uddannelsessystemets rolle som henholdsvis formidler af tradition og som repræsentant for frigørelse, fornyelse og udvikling blevet skærpet.

Ligesom Ungdomskommissionen var U 90 optaget af spørgsmålet om lighed. Sidstnævnte var dog langt mere radikal i sit syn på lighed, idet målet var en ligelig fordeling af uddannelsespladserne. Alle skulle have samme mulighed for at udnytte de eksisterende uddannelsestilbud (Undervisningsministeriet 1978,131). Lige adgang til uddannelse var bl.a. vigtigt, fordi det ville mindske afstanden mellem den teknokratiske elite og almindelige mennesker. Et højt uddannelsesniveau ville desuden kunne danne modvægt mod den stigende kommercialisering, som U 90 ligesom Ungdomskommissionen så som en trussel.

Rapporten erkendte, at lige adgang til uddannelse kunne blive kostbart. En prioritering af indsatsen var derfor nødvendig (Undervisningsministeriet 1978,135). I første omgang skulle den tvungne skolegang forlænges. Dernæst skulle afstanden mellem de erhvervsforberedende og studieforberedende uddannelser fjernes eller minimeres gennem en revision af de gymnasiale uddannelser og gennem en udbygning af de almene elementer i erhvervsuddannelserne.

Ligesom i Ungdomskommissionen blev der i U 90 udtrykt bekymring for, at ikke alle ville få et meningsfyldt arbejdsliv:

Uddannelsespolitisk vil det imidlertid ikke være acceptabelt, om en større eller mindre del af arbejdsstyrken lades i stikken og henvises til yderst forenklede og eventuelt tillige monotone arbejdsprocesser, der ikke kan give deltagelsen i arbejdslivet et meningsfyldt og udviklende indhold. Hensynet til den menneskelige faktor i produktionen må derfor få sideordnet rang ved fastlæggelsen af retningslinjerne for erhvervsudviklingen såvel

som for uddannelsespolitikken. (Undervisningsministeriet 1978, 96)

Som det fremgår af ovenstående, var U 90 især optaget af to problemstillinger vedrørende ungdommens fremtidige placering i arbejdslivet, nemlig henholdsvis den ulige fordeling af uddannelsesressourcerne og erhvervslivets stærke indflydelse på uddannelserne.

Hvad angår forskelle og ligheder i de to fremtidsvisioner fra henholdsvis velfærdsstatens tidlige fase og dens højdepunkt i slutningen af 1970'erne, er det slående i hvilken grad de begge betoner vigtigheden af et opgør med fortidens idealer, repræsenteret ved forældrene. Forskellen består i, at mens Ungdomskommissionen er indstillet på at lade staten indtage pladsen, som den autoritet, der skal erstatte forældrene, er U 90 mere indstillet på at lade eleverne selv komme til orde gennem opdragelse til medbestemmelse og kritisk stillingtagen. Hvor Ungdomskommissionen betoner vigtigheden af, at de unge planlægger deres fremtid på baggrund af et rationelt og velovervejet erhvervs- og uddannelsesvalg, er omdrejningspunktet for U 90 et mere lighedspræget samfund. Mens Ungdomskommissionen i realiteten prøver at ophæve den veluddannede middelklasses værdier til norm, argumenterer U 90 i højere grad for en tilnærmelse mellem sidstnævntes og arbejderklassens normer. Dette kommer tydeligt frem i ønsket om at tilnærme gymnasiets boglige kultur til erhvervsuddannelsernes praktiske og omvendt erhvervsuddannelsernes praktiske kultur til gymnasiets boglige.

Neo-liberalismens indtog i dansk uddannelsespolitik

Da Bertel Haarder (V) overtog undervisningsministerposten i 1980'erne blev skiftet markeret med udgivelsen af publika-

tionen "U 91. Det nye mønster i dansk uddannelses- og forskningspolitik" (Undervisningsministeriet 1990). Publikationen gjorde op med de tanker, som U 90 fra 1978 repræsenterede. Statslig interventionisme måtte nu vige pladsen for markedskræfternes logik. I U 91 blev der argumenteret for nødvendigheden af en "Perestrojka" af uddannelsespolitikken, hvilket indbefattede mål- og rammestyring i stedet for detailstyring, samt øget markedsorientering og brugerstyring (Undervisningsministeriet 1990, 8). Fornyelse og kvalitet skulle sikres ved at decentralisere kompetencen til erhvervsskoleniveau og ved at lade erhvervsskolerne konkurrere indbyrdes om eleverne. Skolerne skulle med andre ord gøre sig fortjent til eleverne. Hvis ikke de levede op til elevernes og arbejdspladsernes behov og krav, var konsekvensen færre elever og dermed færre taxameterpenge (Undervisningsministeriet 1990, 19). Det blev understreget, at det både for den enkelte og for samfundet var afgørende, at uddannelserne var rettet mod arbejdsmarkedet og at de kvalificerede til et job (Undervisningsministeriet 1990, 22). Til gengæld blev den uddannelsesmæssige restgruppe ikke betragtet som et problem (Undervisningsministeriet 1990, 23). Tværtimod ønskede publikationen at gøre op med:

Myten om, at uddannelse er et ubetinget gode, som der ikke kan bruges for mange penge på...
(Undervisningsministeriet 1990, 75)

Hvor holdningen i U 90 var, at uddannelsernes rolle var at forbedre og sikre den enkelte størst mulig udfoldelse i samtlige fire liv, var holdningen i U 91, at konkurrence og markeds lignende forhold var de bedste midler til at sikre opfyldelse af brugernes behov. I den forstand repræsenterede U 91 et brud med den uddannelsespolitik, som lå til grund for U 90. Men som det vil fremgå

nedenfor, pegede U 91 ikke frem mod det uddannelsesparadigme, som kom til at ligge til grund for Globaliseringsrådets publikationer fra 2005-6, idet disse i modsætning til U 91 etablerede en direkte sammenhæng mellem befolkningens uddannelsesniveau og nationens konkurrenceevne.

Elever i verdensklasse?

Globaliseringsrådet, der blev nedsat i 2005, rettede sin primære interesse mod arbejdslivet og de trusler globaliseringen repræsenterede for Danmarks konkurrenceevne. Konkurrence afløste dermed lighed som kernebegreb.

Det som nu var på spil, var Danmarks hidtidige position som et af verdens rigeste lande (Regeringen 2005a, 13). Truslen var ikke længere som i U 91 statslig detaljestyrelse. Truslen kom derimod ude fra i form af øget global konkurrence, som havde tydeliggjort en række indre svagheder i det danske uddannelsessystem. Svaghederne bestod i, at vi (danskerne) "sækker bagud på uddannelsesområdet i forhold til andre lande" (Regeringen 2005a, 17), fordi for mange ikke gennemfører en ungdomsuddannelse og fordi dem, der gør det, var for længe om det" (Regeringen 2005a, 19). Resultatet var, at produktiviteten i Danmark var steget langsommere end i EU-landene og USA (Regeringen 2005, 16). Det var imidlertid ikke kun Danmarks konkurrenceevne, som var truet, men selve samfundets sammenhængskraft (Regeringen april 2006, 6).

Løsningen var ikke som i Ungdomskommissionens betænkninger fra 1950'erne eller i U 90 fra 1978 en øget statsinterventionisme. Det var heller ikke som i U 91 fra 1990 introduktion af markedslignede reguleringsformer. Løsningen var derimod en mentalitetsændring generelt i befolkningen og i særdeleshed blandt de unge, som det fremgår af citatet nedenfor:

Alle unge skal [min understregning] tage en uddannelse (...). Danmark kan kun rustes til den globale økonomi, hvis alle tager et personligt ansvar for at opkvalificere sig gennem hele livet, så hver enkelt dansker kan klare sig på arbejdsmarkedet og omstille sig ved at skifte opgaver og job. Det kan ikke alene klares ved lovgivning eller ved offentlige tilbud. (Regeringen 2005a, 38-39)

At problemet blev lokaliseret i befolkningen og ikke i systemet fremgik bl.a. af karakteristikken af de unge, der tilhørte restgruppen. De havde:

... over en bred kam (...) lavere gennemsnit end de øvrige unge på faktorerne: familiebaggrund, forældres socioøkonomiske status og kulturel deltagelse, selvtillid, konkurrenceorientering [min understregning] relationer til lærerne, uro i klassen mv. (Regeringen 2005b, 3)

De midler, der blev peget på med henblik på at opnå den ønskede mentalitetsændring, bestod i en kombination af støtteordninger og økonomiske repressalier. Således skulle unge, der ikke var "i en tilfredsstillende vejlednings-, undervisnings- eller beskæftigelsesmæssig situation" tilbydes vejledning mindst 2 gange årligt". Dette initiativ skulle kombineres med:

... opsøgende vejledning af forældre til unge mellem 15 og 17 år, øget ansvarliggørelse af forældre og omlægning af børnefamilieydelsen, så den kun gives til 15-17 årige, hvis børnene er i gang med en ungdomsuddannelse. (Regeringen 2005c, 2)

Som det fremgår, var ansvaret for, at de unge tog en uddannelse, flyttet fra staten til den enkelte unge og vedkommendes forældre. Helt i overensstemmelse hermed blev uddannelsespolitikens målsætning

indskrænket til at sikre det enkelte individs ansættelighed/ "employability".

I "Bilag om frafald på de erhvervsrettede ungdomsuddannelser" udsendt til Globaliseringsrådet blev der henvist til undersøgelser, der dokumenterede at:

... de faglige og personlige færdigheder – som de unge erhverver sig gennem opvækst og i grundskolen – har afgørende betydning for hvordan de klarer sig i ungdomsuddannelserne. (Regeringen 2005c, 1)

Folkeskolen repræsenterede således ikke længere et mål i sig selv, men havde som hovedformål at kvalificere til en ungdomsuddannelse, som igen skulle kvalificere til videreuddannelse eller til en arbejdsmarkedskarriere i et livslangt læringsperspektiv.

Uddannelsessystemets skulle være i "verdensklasse". For folkeskolens vedkommende betød det, at eleverne skulle være blandt verdens bedste inden for de fire grundlæggende fagområder: Læsning, matematik, naturfag og engelsk" (Regeringen 2006, 12). Endvidere blev det understreget, at det af folkeskolens formålsparagraf skulle fremgå "at faglige kundskaber er afgørende og skal lægge grunden for videre uddannelse efter folkeskolen".

Uddannelsespolitisk repræsenterer Globaliseringsudvalgets således et opgør med U 90's forestilling om, at skolen skulle udanne til de fire liv samt til medbestemmelse og opgør med autoriteter. I stedet lanceredes slagordet "noget for noget", som betød, at uddannelsessystemet blev anskuet i et mere instrumentalistisk perspektiv, hvor systemets succes blev målt i forhold til, hvordan uddannelsesindsatsen kunne styrke den enkeltes markedsværdi og dermed i sidste instans samfundets konkurrenceevne.

Konklusion

Noget af det, som især springer i øjnene, når publikationerne fra de forskellige perioder sammenlignes, er hvordan den rolle uddannelsessystemet tildeles i henholdsvis 1950'ernes og 1970'ernes velfærdssamfund adskiller sig fundamentalt fra den rolle, det blev tildelt i 1990'erne og 00'erne. For de to første perioders vedkommende er uddannelsessystemets rolle tæt knyttet til realiseringen af en bestemt samfundsutopi, hvor staten får til opgave at sikre unge lige adgang til uddannelse og dermed til arbejdsmarkedet. Den ideelle overgang fra uddannelse til arbejdsmarkedet går via et uddannelsesvalg, som hviler på et rationelt og informeret valg. For Globaliseringsrådet er målet en ungdomsårgang, som er bedre uddannet og mere målrettet end den forrige generation, og som i kraft af dette er i stand til at sikre, at Danmark fortsat har en af verdens bedst uddannede arbejdsstyrker.

Både Ungdomskommissionens betænkninger og U 90 er på hver deres måde præget af en optimistisk tro på fremtiden, som blandt andet skal realiseres ved, at de unge bryder med tidligere tiders traditioner, gør op med autoriteterne og engagerer sig i samfundslivet bredt forstået. For Globaliseringsrådets vedkommende er der til gengæld tale om et pessimistisk og negativt defineret fremtidsscenario, hvor fokus ikke så meget er på nye fremskridt, men snarere på at fastholde de allerede opnåede, som trues udefra af den globale konkurrence.

I alle de forskellige tekstsamlinger tildeles arbejdslivet en vigtig rolle i overgangen fra ungdom til voksenliv, men det er karakteristisk for såvel Ungdomskommissionens betænkninger fra 1950'erne som for U 90 fra 1978, at arbejdslivet ikke repræsenterer et entydigt gode. Det gælder både i forhold til det personlige udviklingspotentiale arbejdslivet kan tilbyde, og de forbrugsmuligheder lønarbejdet åbner adgang til. Ud-

dannelsessystemets tildeles derfor en vigtig rolle dels i forhold til at udskyde overgangen fra uddannelse til arbejdsliv og sikre det rette erhvervsvalg og dels i forhold til at uddanne til det fritids-, samfunds- og familieliv, som skal kompensere for eller supplere arbejdslivet.

Til gengæld er problematiseringen af arbejdslivet forsvundet fra såvel U 91's som fra Globaliseringsrådets neo-liberale samfundsvisioner. Integrationen af de unge på arbejdsmarkedet er blevet det altoverskyggende mål. I denne neo-liberale æra tildeles unge ansvaret for deres egen udvikling med en enkelt vigtig undtagelse, nemlig pligten til at sikre og vedligeholde deres arbejdskrafts markedsværdi. I dette tilfælde på-

lægges også forældrene et ansvar og mødes med sanktioner, såfremt de ikke lever op til dette ansvar.

Diskurserne om ungdommens som en vanskelig overgangsfase, der kalder på råd og vejledning fra eksperter, som bl.a. gennemsyrede Ungdomskommissionens skrifter, er således blevet fortrængt af en markedsdiskurs. Det samme er tilfældet med målsætningen fra U 90 om at tildele staten en aktiv rolle i udviklingen af ungdommen til medbestemmende og samfundskritiske samfundsmedlemmer. Tilbage er forestillingen om de unge som kommende arbejdskraft og uddannelsessystemet, som den instans, som fremfor nogen skal sikre ungdommens fulde integration på arbejdsmarkedet.

REFERENCER

- Andresen, C. E., & T. Vammen (1991): *Ungdommens historie 1880-1950*, København, Borgen.
- Arbejds- og Socialministeriet (1946): *Indstilling til Arbejds- og Socialministeriet angaaende Etablering af en offentlig Erhvervsvejledning*. Afgivet af det af Arbejds- og Socialministeriet nedsatte raadgivende Udvalg vedrørende den offentlige Erhvervsvejledning, i *Etablering af en offentlig Erhvervsvejledning*, s. 1-136, København, J.H. Schultz A/S Universitets-bogtrykkeri.
- Bacchi, C. (2009): *Analysing Policy: What's the problem represented to be?*, French Forest, Rearson Australia.
- Bahnsen, P. (1931): *Din fremtid, en livsstilling*, København, Henrik Koppels Forlag.
- Bahnsen, P. (1939): *Ungdommens fremtidsplaner og erhvervsønsker. Bidrag til erhvervsvalgets psykologi*, København, Nyt Nordisk Forlag.
- Beck, U. (1997): *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet*, København, Hans Reitzel.
- Foucault, M. (2009): *Biopolitikens fødsel. Forelæsninger på Collège de France 1978-1979*, København, Hans Reitzel.
- Coleman, J.C. (1961): *The Adolescent Society*, New York, Free Press.
- Giddens, A. (1996): *Modernitet og selvidentitet: selvet og samfundet under senmoderniteten*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Gillis, J.R. (1974): *Youth and History. Tradition and Change in European Age Relations 1770-Present*, London and New York, Academic Press.
- Mannheim, K. (1952/1927): The problem of generations, i P. Kecskemeti: *Essay on the Sociology of Knowledge*, London, Routledge and Kegan Paul.
- McRobbies, A. (1978): Working-class girls and the culture of femininity, i *Women Take Issue*, Women's Study Group. London, Hutchinson.
- Mørch, S. (2010): Ungdomsforskningen som perspektiv og mulighed, i *Psyke & Logos* nr. 1, 11-63.
- Pedersen, O.K. (2011): *Konkurrencestaten*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Regeringen (2005a): *Danmark og globaliseringen – debatpæce om globaliseringens udfordringer for Danmark*, Albertslund, Schultz information.

- Regeringen (2005b): *Bilag om Frafald på de erhvervsrettede uddannelser*, http://www.stm.dk/multimedia/Faktabilag_EUD_Frafald.pdf.
- Regeringen (2005c): *Bilag om vejledning og brobygning i overgangen mellem grundskolen og ungdomsuddannelserne*. http://www.stm.dk/multimedia/Faktabilag_EUD_Vejledning.pdf.
- Regeringen (2006): *Globaliseringsstrategien "Fremgang, fornyelse og tryghed"*, Albertslund, Schultz information.
- Sode-Madsen, H. (2003): *Farlig ungdom: Samfundet og ungdommen og Ungdomskommissionen 1945-70*, Århus, Århus Universitetsforlag.
- Ungdomskommissionen (1950): *Etablering af en offentlig erhvervsvejledning*. København, J.H. Schultz A/S Universitets-bogtrykkeri.
- Ungdomskommissionen (1951): *Ungdomskommissionen. En oversigt over dens arbejde*, København, Det danske Forlag.
- Ungdomskommissionen (1952a): *Ungdommen og arbejdslivet*, København, J.H. Schultz A/S Universitets-bogtrykkeri.
- Ungdomskommissionen. (1952b): *Ungdommen og Fritiden*, København, J.H. Schultz A/S Universitets-bogtrykkeri.
- Ungdomskommissionen (1952c): *Den tilpasningsvanskelige ungdom*, København, J.H. Schultz A/S Universitets-bogtrykkeri.
- Undervisningsministeriet (1978): *U 90. Samlet uddannelsesplanlægning frem til 90'erne*, København, Undervisningsministeriet.
- Undervisningsministeriet. (1990): *U 91: det nye mønster i dansk uddannelses- og forskningspolitik*, Undervisningsministeriet.
- Willis, P. (1977): *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, Farnborough, Saxon House.
- Jones, G. (2009): *Youth*, Cambridge, Polity Press.
- Ziehe, T. & H. Stubenrauch (1983): *Ny ungdom og usædvanlige læreprocesser*, København, Politisk Revy.

Ida Juul, ph.d., lektor på Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet
e-mail: juul@dpi.dk